

TÜRKÇE 'PÜR' VE TÜREVLERİ

Fatma ÖZKAN*

Özet: Türkçe kelimelerde en eski devirlerden günümüze gelinceye kadar bazı ses ve anlam değışmeleri ortaya çıkmıştır. "Yaprak" anlamındaki 'pür' ile 'pür'den türeyen 'burçak/pürçek, pürpürüm, pürtük' kelimeleri ortak bir köke dayanmaktadır. Yazıda ele aldığımız bu akraba kelimeler bazı ses değışiklikleri ile anlam dallanmalarına uğramıştır. Bu kelimeler, "sürgün veya filiz verme, yaprak veya tomurcuk açma, saç veya yaprakçıkların sarkması, örtmek, kapamak" şeklindeki temel anlamlarından izler taşımaktadır.

Anahtar kelimeler: Pür, pürpürüm, bürçek, anlam dallanması, ortak kök.

Turkish 'Pür' and its Derivations

Abstract: As in all languages, some phonemic and semantic changes have been observed in Turkish words since ancient times. The word "pür", which means "leaf", and the words 'burçak/pürçek/pürpürüm/pürtük' derived from "pür" are based on a common stem. These related words we tackle with in this paper have undergone some phonetic and semantic alterations. These words still bear traces from several basic senses which are stooling or sprouting, leaving or budding, hair or leaf growth, covering and closing.

Keywords: pür, pürpürüm, bürçek, semantic branching, common stem

Türkçe yapı bakımından sondan eklemeli dillerdendir. Türkçede kelime türetme yollarından biri ve en önemlisi, isim ve fiil kök ve tabanlarına belirli yapım eklerinin getirilmesidir. Yapım eklerinin köklere eklenmesiyle, en eski dönemlerden günümüze kadar Türkçenin kelime hazinesine sayısız kelime kazandırılmıştır. Türkçe dilbilgisi kitaplarının konuyla ilgili bölümlerde yapım ekleri görev ve işlevlerine göre sınıflandırılmıştır. Bu tasnifte, ekin hangi kök veya tabana getirildiğinin yanı sıra, işleklik derecesi de belirleyici olduğu için ekler, çok işlek olandan az işlek olana doğru sıralanmıştır. Sınıflandırmanın en temel belirleyicisi ise eklerdir, kökler tasnif edilmemiştir. Ortak kökün tespitinin daha zor ve karmaşık olması kadar, bu konudaki bilgi eksikliğinin de böyle bir tasnifi güçleştirdiğini söylemek mümkündür. Meselâ, Türkiye Türkçesi gramerlerinde **göz** kelimesinden türemiş **gözcü, gözlük, gözcülük, gözlükçü, gözlükçülük, gözlemek, gözlem, gözlemci, gözlemcilik, gözetmek, gözetmen, gözde** gibi örnekler zikredilmiştir. Bütün bu kelimeler, muhtemel bir /*kö-/ fiil kökünden türemiş göz ismine, /-cü/, /-lük/, /-lükçü/, /-çülük/, /-le-, /-le-m/, /de/ gibi eklerin eklenmesi yoluyla türetilmiştir.

* Prof. Dr., Gazi Üniversitesi.

Gramer kitaplarında yapım eklerinin ayrı bir başlık altında ele alındığı bilinen bir gerçektir. Oysa, çeşitli eklerin ilave edilmesiyle türetilen kökteş kelimeleri gruplandırmak da ilgi çekici sonuçlara ulaşmayı sağlayabilirdi. Bu itibarla, bu yazıda ortak bir kökten türetilmiş akraba kelime gruplarından bazıları üzerinde duracağız. Örnek olmak üzere, *ka- kökünü ele alabiliriz. /*ka-/ kökünden, **kaba**, **kalın**, **kara**, **kamağ/kamug/kamu/hamı**, **katıg/katı**, **kak**, **karmak**, **karışmak**, **karıştırmak**, **katmak** gibi kelimeler türetilmiştir. Bu örneklerin bir kısmı, bazı semantik ve fonetik değişime uğramıştır. Kalın, kaba ve kara, eski metinlerde *sayıca çok olma*, *çok sayıda insan*, *topluluk* ve *sürü* anlamıyla kullanılmaktadır. Eski Anadolu Türkçesiyle kaleme alınan eserlerde **ķaba**, “büyük, iri, kocaman, sık(ağaç ve orman için)” anlamıyla yer almaktadır. Dede Korkut Kitabı'nda, “**Kölgelüçe ķaba ağacuñ kesilmesün**” (Ergin 1997: 115, 176, 184) duasında kaba, “*iri, devasa, kocaman*” manasındadır. Yine aynı devir eserlerinden Süheyl ü Nevbahar'da, **kaba**, *yüce, ulu, büyük, cüssece iri* anlamıyla, ağacı nitelemektedir:

“Gözetti bir ağaç ķaba ve yüce,

Çetük gibi dırmandı ol ağaca” (TS IV: 1969: 2143).

Yine Dede Korkut Kitabıyla Oğuznamelerdeki **ķaba Türkmen tıfesi**, “*Kalın Oğuz beyleri*” (Ergin 1997: 115, 116) ibarelerinde yer alan **kaba** ve **kalın** da ortak /*ka-/ fiiline gitmektedir. Kalın ve kaba kelimeleri, ilk veya temel anlamdan eser taşıdığından, bugün kazandığı anlamın dışında, sayıca çokluk bildirmektedir. Tıpkı, Hakas, Altay ve Tuva gibi Kuzey-doğu Türk lehçelerindeki **mal-ķara** ikilemesindeki **ķara hayvan sürüsü**, **ķara bodun** tamlamasındaki **ķara** da *insan topluluğu* manasındadır.

Bu şekilde, ortak *bi-/*bü-kökünden türemiş bir diğer grup kelime ise, **bitmek/bütmek**, **bür/pür**, **pirpirim/pürpürüm** ve **bürümek**'tir. Bu yazıda, “*Bitmek, büyümek, ağaçta, dalda veya bir bitkinin gövdesini saracak şekilde yapraklanmak, filizlenmek, sürgün vermek*” temel anlamını taşıyan, fonetik ve semantik dallanmalara uğramış kelimeleri değerlendirmeye çalışacağız. Söz konusu ortak kökten türeyen bu kelimeler, tarihî Türk yazı dillerinde, Anadolu ağızlarıyla Çağdaş Türk lehçelerinde varlığını sürdürmektedir.

pür/püren

Eski Anadolu Türkçesiyle yazılmış eserlerde, “*Bazı ağaçlarda, yapraklardan ayrı olarak süren ince yaprak, filiz, sürgün, yaprak*” anlamıyla geçmektedir. Meselâ bir eserde, zeytin yapraklarının baş ağrısına iyi geldiği şöyle ifade edilmiştir:

“Zeytün pürü baş ağrısına nafi'dür.” (TS V: 1971: 3207)

Aynı sözlükte **pür** ile ilgili bir diğer örnek ise şöyledir:

“*Çam pürüne benzer ufacık yaprağı ve kırmızı çiçeği ve mercimek gibi akrak ve sarırak tohumu olur.*” (TS V: 1971: 320)

TÜRKÇE 'PÜR' VE TÜREVLERİ

Tarama Sözlüğü'nde *yaprak* karşılığında **pür** ile beraber **püren** bulunmaktadır. **Püren** için Karacaoğlan'ın şiirinden örnek verilmiştir. Karacaoğlan'ın şiirinden alınan mısralar şöyledir:

“Arılar da konmaz oldu pürene

Şükür olsun bu sevdayı verene” (TS V: 1971: 3207).

Anadolu ağızlarında “*meşe ağacı filizi*” anlamında **püren** ile “*çalılık ve fundalık*” karşılığıyla **pürenlik** geçmektedir. *Püren* “*yaz kış yapraklarını dökmeyen, nohut büyüklüğündeki meyvesi acı olup yenmeyen bir orman ağacı* (Karaman)”; “*çam ağacı* (Bolu ve köyleri; Vezirköprü-Samsun)”; “*bodur ardıç ağacı* (Kayı, Gönenköy Isparta; Safranbolu-Karabük; Sunusa Erbaa-Tokat)”; “*çalılık* (Kavak-Samsun.)”; “*ardıç ve çam ağaçlarının yapraklı ince dalları* (Kozluca Keçiborlu, Uluğbey, Senirkent, Cebel Eğridir-Isparta Başpınar)”; “*çam, ardıç, ladin ağaçlarının iğne gibi ince yaprakları* (Çığırı, Dinar-Afyon; Eğridir örnekleri)”¹ anlamlarına gelmektedir.

Yine Anadolu ağızlarında, “*ağaçların ince dalları, tomurcukları; söğüt ağacının yaprakları; ağaçlara zarar veren ökseotu; soğan, pırasa vb. bitkilerin işe yaramayan yerleri*” anlamlarında **purç** kelimesi de bulunmaktadır (DS IX: 1993: 3498).

Pür kelimesi, **yaprak** anlamında Çağdaş Türk lehçelerinden Hakas Türkçesinde elan yaşamaktadır. Hakasça-Türkçe Sözlük'te **pür'e** *yaprak* karşılığı verilmiş ve *Pürleri tüs pargan* (Yaprakları döküldü) cümlesi örnek gösterilmiştir. Aynı sözlükte bu kökten türeyen, **pürçük**, “*açılmamış tomurcuk*” karşılığıyla yer almaktadır. **Pür** kelime tabanından türemiş diğer türevler ise, **pürlen-** “*yeşermek, yaprak açmak, yapraklanmak yapraklarla kaplanmak; pürlendir-* “*yeşertmek, yapraklandırmak*”tır. Aynı kökten türeyen **pürlig** ise “*yapraklı, yaprağı olan*” anlamındadır. Hakasça-Türkçe Sözlük'te **pürlig** kelimesinin içinde geçtiği bir bilmece örnek olarak verilmiştir: “*Ağas nimes, pürlig; kögenegi çoğul, tigilgen* (ağaç değil, ama yapraklı; giysisiz ama, dikilmiş)” (Gürsoy-Naskali vd. 2007: 404). Tatar Türkçesinde, **pür** kelimesi, **büri** şeklindedir. Anlamı, “*dalda budakta açılmamış veya açılmak üzere olan filiz, sürgün veya tomurcuk*”tur². Anadolu ağızlarında “*ardıç ve çam ağaçlarının yapraklı ince dalları, ağaçların budanmış ince dalları; çam, ardıç, ladin ağaçlarının iğne gibi ince yaprakları; çam dalı, yaprağı* anlamında **pürü** kelimesinin varlığı da dikkat çekicidir (DS IX: 1993: 3494-3495).

Çağdaş Türk lehçelerinden Türkmen Türkçesinde “*dal ve yapraklar; filiz, sürgün, ışkın*” karşılığında **pür** kelimesi bulunmaktadır. **Pür** ile ilgili diğer türevler

¹ Açıklamalar için bkz.: *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü IX*, Ankara 1993, 2. basım, TDK Yay., s. 3498; Gülensoy, Tuncer, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü II*, Ankara, 2007, s. 706.

² Bkz. *Tatar Теленең Аңлатмалы Сузлеге I*, Казан, 1977, Татарстан Китап Нәшрияты, б. 215.

ise, **pür-pudak**, “ağacın sürgünü, budakları, dalları, ağacın filizi”; **pürde-**: “ağacın filizlerini, sürgünlerini kesip ayırmak”. **pürdel-**; **pürde-**ve **pürdele-** “filizleri, sürgünleri kesip ayırmak” anlamında işletilmektedir (Tekin vd. 1995: 539).

Teleüt ağzında **pür**, *yaprak*; **pürçük**, *tomurcuk*; **pürlen-** *yaprak açmak* anlamıyla kullanılmaktadır (Ryumina-Sırkaşeva, Kuçigaşeva: 92-93).

Saha Türkçesinde **pür** ve türevleri yoktur. Sahacada *yaprak* karşılığında, Eski Türkçenin söz varlığında yaşayan *yaprak* (<yapurgak)tan ses değişimine uğrayan **sebirdex** kelimesi kullanılmaktadır. Sebirdex, “*Yaprak, ağaç yaprağı, herhangi bir yaprak(uç); diken yaprak, çam ağacının iğneli yaprağı; üzüm çubuğunun filizi*” anlamına gelmektedir. Saha Türkçesinde *yaprak* cinsleri şekillerine göre farklı farklı adlar alır: “**Ünüğe tıl/ünü ıslax sebirdex**, (*mızrak şeklinde olan yaprak*)”; **töğürük sebirdex** “*yuvurlak yaprak*”, **uncugaz sebirdex**, “*uzunca yaprak*”, **sürehhe tıl/süreh bıslax sebirdex**, *yürek biçiminde yaprak*; **kıramtaga tıl sebirdex**, *ok şeklinde yaprak*; **çıırbas sebirdex** “*dar yaprak*” (Pekarskiy 1896: 2144).

pürlenmek

Kaynaklarda, “*dalların ucu yapraklanmak*” karşılığıyla kaydedilen **pürlenmek**, *yaprak* anlamındaki **pür**'den türemiş bir fiildir. Divanü Lugati't-Türk'te **pürlenmek** fiili, “*Tomurcuklanmak, filizlenmek*” karşılığıyla geçmektedir (Kaşgarlı Mahmud 1940: 237-238).

“Budaklandı ve **pürlendi** muayyen

Tefekkür etti kim ya Rab kimim ben” (TS V: 1971: 3208).

pirpirim/pürpürüm

Türkiye Türkçesinde **semizotu** olarak bilinen, tarihî sözlüklerde **semüzot** şeklinde de geçen sebzenin adı, bazı ağızlarda **pirpirim** veya **pürpürüm**'dür (DS IX: 1993: 3494-3495). Semizotu, bir ince sap veya gövde üzerinde pul şeklinde yaprakların dizilmesiyle veya ana dalın etrafını yaprakların bürmesiyle oluşmuş bir bitkidir.

Türk Dil Kurumu'nun yayımladığı Türkçe Sözlük'te, **pirpirim**, “semizotu” şeklinde yer almıştır (2011: 1927). Hasan Eren, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü* adlı eserinde Robert Dankoff'un *Türkçe'deki Ermenice Ödünç Sözcükleri* (Armenian Loanwords in Turkish, Wiesbaden 1995) adlı çalışmasına atfen **pirpirim** sözünün Ermenice *pr'pr'em* < Farsça *parparam*'dan geldiğini göstermiştir (1999: 335). Oysa, **pirpirim/pürpürüm**'ün, **pür** sözünün bir türevi olduğu açıktır. Nitekim Tarama Sözlüğünde İnegöllü Mustafa bin Mehmet bin Yusuf'un XV. yüzyılda Farsça-Türkçe olarak düzenlediği sözlükte Farsça “*reclé*” veya “*ferbehen*” madde başlarına Türkçe karşılık olarak **pirpirim**'i vermiştir (TS V: 1971: 3197). Bürhan-ı Katı'da “*semüzot dedikleri nebatır. Ba'zı diyarda pirpirim derler*” şeklinde tanımlanmaktadır. Kamus-i Osmani de ise, “*Semizotu denilen nebat. Asıl ism-i Türkisi pürpürümdür*” şeklinde kaydedilmiştir (TS V: 1971: 3197).

burçak/bürçek/bürçük/pürçek/pürçük

Pür'den türediğini düşündüğümüz diğer türevlerin yer aldığı en eski kaynak, *Divanü Lugati't-Türk'tür*. Divanü Lugati't-Türk'te **pür** kelimesi yoktur ama, ondan türeyen **pürlenmek** fiili ile **pürçek** ismi geçmektedir. Eserde **pürçek**, “İnsanın kâkülü, perçemi; atın perçemi” (Kaşgarlı Mahmud 1939: 476) karşılığıyla yer almaktadır. Ayrıca, **pürçeklen-** “yelesi çıkmak; kâkülü, perçemi çıkmak” anlamıyla verilmiştir (Kaşgarlı Mahmud 1940: 276).

Bürçek ve diğer fonetik varyantları, Türkçenin tarihî yazı dillerinde, “alından ve şakaktan sarkan saç, kâkül” ve “yaprak” olmak üzere başlıca iki ayrı anlamda kullanılmaktadır Tarama Sözlüğü'nde Kelile ve Dimne'den alınan aşağıdaki iki örnekte, *kâkül* ve *zülüf* anlamındadır:

“Anın *bürçük*leri yanağ üzerene,

Duzaklar bigi halka olmuş idi” (TS V: 1971: 3207).

“Anın pürçeği ve zülfü şol kaygu dünleri gibi kara ve karışiktır” (TS V: 1971: 3207).

Bürçük/bürçek kelimesinin aynı eserde

“Udlu yüzü ay, kaşları yay, eneği ak, **bürçeği** gül gibi” şeklinde kâkül anlamıyla geçmektedir (TS V: 1971: 3208).

Ayrıca, XV. yüzyıla ait Tezkiretü'l-Evliya'da “yaprak, yaprakçık” anlamında **pür** ve **püren**'in yanı sıra, **bürcek** bulunmaktadır:

“Veys daim oruç tutardı ve gündüzün hurma *bürçeğin* devşirirdi ve gece satardı, anınla nesne alırdı, orucun açardı.” (TS V: 1971: 3208).

Dede Korkut Kitabı'nda yer alan “ağ **pürçeklü** anan yiri behişt olsun” (Ergin 1997: 115) ibaresindeki **pürçek** kelimesi de ortak /*bü-/ kökünden türemiştir. Bu kelime de, “insanın şakaklarından sarkan saçlar” **pürçek/birçek**'le anlatılmıştır. İnsanın kafasındaki saçların tamamına değil, sadece şakaklardan sarkan kısma **pürçek/birçek/bürçek** denilmiştir. Bu adlandırmayla, bitkilerdeki **pür**, **pürçük** isimlendirmesindeki anlayış benzerdir.

Çağdaş Türk lehçelerinin birçoğunda bu kelime, ses değişimine uğramış hâlde varlığını sürdürmektedir. Tatar Türkçesinde, **bürçik**, “Bir nesne üzerinde yuvarlak küçük iz, kabarcık veya tendeki döküntü ve kabarıklar” anlamındadır.³

Divanü Lugati't-Türk'te, “iri ter taneleri” anlamındaki **burçak** ile aynı kelimenin varyantı olan “(akar hakkında) tane tane akmak, burçak burçak olmak” anlamında **burçaklanmak** fiili bulunmaktadır (Kaşgarlı Mahmud 1940: 276). Bugün, “baklagillerden, yuvarlak ve mercimeğe benzeyen, taneleri hayvan yemi olarak kullanılan bir bitki” karşılığında varlığını sürdüren **burçak** kelimesini de bu yazıda

³ Bkz. *Tatar Tеленең Аңлатмалы Сузлеге I*, Казан, 1977, Татарстан Китап Нәшрияты, б. 216.

söz konusu ettiğimiz akraba kelimeler arasında mütalaa etmek gerekir” (Ayverdi 2006: 427).

Ayrıca Abdülkadir İnan, bir makalesinde Verbitski'nin tespit ettiği Şaman ilahisinden bir parçaya yer verir. Söz konusu ilahide, "*dolu, buğday tanesi*" anlamına gelen **purçak** kelimesi geçmektedir:

“Pudayçılup purulgan	“Sen, buğday gibi dalgalanırsın
Mus purçakçılup tögülgen	Buz dolu gibi dökülürsün
Mus purçaktan yarılıp tüşken	Doludan yaratılmışsın
Muzgan kanıng yeeni,	Buz Hanın yeğenisin,
Atam Totoy Tengere!..”	Atamız Totay Tanrı!” (İnan 1968: 193).

pürçüklü

Türkiye'de bazı yörelerde, havucun adı, *pürçüklü*dür (DS IX: 1993: 3496-3497). **Pürçüklü** de bu gruptaki akraba kelimelerdendir. Nesne, şey, bitki gibi varlıkların adlandırılmasında, o nesne veya bitkinin adını belirleyen husus, renk, şekil veya herhangi bir özelliğidir. **Pürçüklü** adlandırılmasında, havucun ne şekli, ne rengi ne de toprak altında yetişiyor olması belirleyici olmuştur. Bu sebze adını veren özellik, toprağın üzerinde kalan yeşil yapraklı kısmıdır. Bu kısım, pürlerden, küçük pür anlamındaki pürçüklerden oluşmuştur. Çünkü **pür**, “*yaprak, filiz, sürgün*” anlamındadır. Pürçük ise, /-çık/ ekiyle türemiş “*küçük yaprak, yaprakçık, filiz*” anlamında bir kelimedir. Havucun toprağın üstünde kalan yaprakçıklı kısmından dolayı, pürçükleri olan anlamında **pürçüklü** şeklinde adlandırılmıştır.

bürümek

Bir alanın dumanla, sisle, kokuyla kaplanması; bir bitkinin çevresinin, bir ağacın gövdesinin bitki örtüsüyle, sürgünlerle, filizlerle sarılması genellikle bürümek fiiliyle ifade edilir. Türkçe Sözlük'te, **bürümek**, “*sarmak, kaplamak, örtmek, basmak, istila etmek*” anlamının yanı sıra mecazen de “*çok güçlü olarak etkilemek*” manası da ilave edilmiştir. Birinci anlam için “*Tarlayı otlar bürümüştü*” örneği de dikkat çekicidir. Söz konusu sözlükte ayrıca, **bürgü, bürük, bürülü, bürüm bürüm, bürümcek, bürümcük** ve **bürüme** madde başları vardır (2011: 424).

Sevortyan'ın etimolojik sözlüğünde **bür** örneği, **pür**'e atıf yapılarak gösterilmiştir. “*Tomurcuk*” anlamıyla kaydedilen kelimenin pek çok Türk yazı dilindeki karşılıklarına da yer verilmiştir. Ayrıca Sevortyan'ın eserinde, **bürcek/pürçek/birçek/bürçük/pürçük/bürşik** sözleri de bulunmaktadır. Bu özlükte, Budagov'un, bürçek kelimesinin kökenini “*pli yapmak, daraltmak*” anlamındaki bürmek fiilinden türediği görüşü ilgi çekicidir. Oysa, **bürçek** ve türevleri, *yaprak* anlamındaki **pür** isim tabanına küçültme işlevindeki /-çük/ ekiyle türediği daha akla yatkındır (Sevortyan 1978: 294-297).

bürtik

Çağdaş Tatar Türkçesinde “*inci, boncuk, buğday vs. tanesi*” anlamındaki **bürtik** kelimesi de aynı kökten türemiştir. Türkiye Türkçesinde, akışkan olmayan, içinde toprak toprak parçacıklar bulunan mayı için kullanılan pürtük ile anlamca ve ses bakımından yakın duran **bürtik** Tatar Tiliniñ Anlatmalı Sözlüğü'nde şöyle tarif edilmektedir (1997: 216):

“*Vak vak kisekçik, ülişçiklerden turgan, çeçülüçen-kuyuluçan nersenin şul kisekçiklerinnen birsi, bir danesi; igile turgan h.b. üsimlik urhıgının bir danesi; üte vak vak yağı niçke uzın nerselerni sanav biremliğı*(Ufak ufak parçacık, parçalardan oluşan, saçılan nesnenin o parçalarından bir, bir tanesi, ekilen vs. bitki tohumlarının bir tanesi, küçük veya ince-uzun şeyleri ölçme birimi). Parça, tane anlamına gelen **bürtik** için verilen örnekler ise, **yarma bürtiği, kum bürtiği, temeki bürtiği, tuzan bürtiği**(yarma tanesi, kum tanesi, sigara tanesi, toz tanesi)'dir. Ayrıca Tatarcada, “*küçük tane*” anlamında **bürtikçe** kelimesi de vardır.

pürkürlü

Divanü Lugatı't-Türk'te geçen **pürkürlü** kelimesi de, yukarıda sıraladığımız *bü-/*pü- kökünden türeyen türevlerdendir. Söz konusu fiil kökünün temel anlamı, “*örtmek, kapamak*” ile **pürkür-** “*bulutlanmak, bürünmek, püskürmek, fişkirmek*” anlamı paralellik arz etmektedir. **Pürkürmek** fiili, Kuzey-doğu lehçelerinden Hakas Türkçesindeki, “*kapalı, bulutlu, sisli*” anlamındaki **pürgek** ismi ile ortaktır (Bkz.: Kaşgarlı Mahmud, 1940: 170-171; Gürsoy Naskali vd.: 2007: 404).

pürtüklü

“*Pütür pütür olan*” anlamına gelen **pürtüklü** sözüne de bazı kaynaklarda rastlanılmaktadır: “*Sağ süt oldur kim eyü kandan olur. Eyü kanın tadı tatlıdır, südü dahi tatlı gerek, revan gerek, pürtüklü olmaya, birez sıvık, birez koyu olmaya*” (TS V: 1971: 3209).

“*Yaprak, yaprakçık*” anlamındaki **pür**, “*sürgün, ince yaprak, filiz*” anlamındaki **pürçek / pürçük / bürçek / birçek / bürçek**, “*semizotu*” karşılığındaki **pürpürüm / pürpürüm**, “*tane, kabarcık, pütür*” manasındaki **bürtik / pürtük, bitmek / pütmek, bitki ve bürümek** aynı kökten türemiş kelime ailesini meydana getirmektedir.

Yaprak anlamındaki **pür** ve **püren** kelimelerinin “*sarmak, kaplamak, örtmek*” temel anlamı dikkat çekmektedir. Bu anlamla **yapırgak/yapurgak/yaprak** kelimesinin temel anlamı olan “*sarmak, örtmek, kapamak*” benzerlik arz etmekte ve hatta örtüşmektedir. Yapraklar, çıktıkları dal ve budakları örtmektedir. Nitekim **pür** ve türevleri olan diğer kelimelerde, yine aynı anlamın izlerini görmek mümkündür. Bazı ağızlarda ve Türk yazı dillerinde, **bürümek** fiilinin “*kaplamak, sarmak*” anlamının yanı sıra, *bir şeyi başka bir şeyle sarıp sarmalamak* anlamı da vardır. Hakas Türkçesinde, **pür-** “*katlamak, sarmak*”; **püre tut-** “*sarılı tutmak*”; **pürge-** “*örtmek, kapamak, sarmalamak*” karşılığındadır. Söz konusu sözlükte, “*Palanı çoğannan pürgen salğannar. (Çocuğu yorganla sarmaladılar)*” cümlesi örnek olarak

verilmiştir. Aynı şekilde, *bürü-* ve *bürünmek* fiilleri Türkiye Türkçesinde de benzer anlamda işletilmektedir (Gürsoy Naskali vd.: 2007: 404).

Türk yazı dillerinin bir kısmında *yaprak*, bir kısmında *pür*; bir kısmında ise, aralarında nüanslar bulunmakla birlikte hem *yaprak*, hem de *pür* varlığını sürdürmektedir.

Yukarıda sıraladığımız *pür/püren*, *pürpürüm* / *pirpirim*, *bircek* / *birçek* / *pürçük* / *burç* / *burçak*, *pürçüklü*, *bürümek*, *bürtik*, *pürkürlü*, *pürtüklü* kelimelerinin ortak bir kökten türediği anlaşılmaktadır. Ayrıca, Anadolu ağızlarında geçen “*kuyruk sokumu*, *kuyruk*, *küçük* ve *kısa kuyruk*; *birisinin arkasına takılıp giden kimse*; *uç*, *en son nokta*” anlamında geçen *poç*, *poççik*, *poççuk*, *poçük*, *pöç*, *pöçü*, *pörçük*, *pöççük*, *puç* ve *pöçük* kelimeleri de ortak *bü-/*pü- köküne dayanmaktadır.

Erzurum ve Kars ağızlarında tavuğun gerisine *pöççük* denilmesi bu bakımdan dikkat çekicidir. Erzurum ağızında yaşayan “...Rafa fincan ben goydum/Gaynanamın adını/ Pöççüklü sıçan ben goydum” şeklindeki tekerlemede, *pöççük* tabiriyle sıçanın kuyruğu kastedilmektedir. Gerçekten de, sıçan kuyruğu da hayvanın gövdesinden sarkan, vücudunun küçük ve püsküle benzer bir kısımdır.⁴

Bütün bu kelimelerde, *sarıp sarmalamak*, *kaplamak*, *örtmek*, *gonca hâlindeyken açmak*, *bitmek* anlamlarından sonra, *var olmak*, *meydana gelmek*, *yaratılmak*, *oluşmak* anlamına doğru bir tabakalaşma söz konusudur. Burada ele aldığımız fonetik varyantlar, b/p, u/ü, ü/i gibi Türkçede sıkça rastlanacak türden ses değişimleri sonucunda ortaya çıkmıştır. Ortak kökten türeyen bu kelimelerdeki anlam dallanmalarını ise şöyle gruplandırmak mümkündür:

1. Var olmak, oluşmak, bitmek,
2. Örtmek, kaplamak, gizlemek, bürümek, bürünmek,
3. ince ince yapraklanmak, filiz vermek, sürgün vermek ve bu filiz ve yaprakçıklarla dalın, ağaç gövdesinin veya bir yerin yapraklanması, yapraklı veya saçaksı örtüyle kaplanmak,
4. (tohum ve bitki için) filizlenerek topraktan dışarıya çıkmak, yeşermek, yetişmek, büyümek,
5. Bitki veya ağaç dal, budak ve gövdesinin yaprakla, filizle kaplanması, sürgün vermesinden hareketle, herhangi bir yerin, koku, sis, duman vs. ile, gökyüzünün bulutla kaplanması, bürünmesi,
6. Bitki gövdesinden sarkan yaprakçık ve filizlere benzetilerek insanın perçeminin veya kâkülünün, atın ise yelesinin sarkması,

⁴ Hasan Eren, *poç* kelimesinin Türkçe kökenli olduğu konusunda fikir ileri süren Rasonyi'nin söz konusu sözü, yanlışlıkla öz Türkçe bir öge olarak değerlendirdiği görüşündedir. Eren, *poç* ve türevlerinin Ermenice olduğunu iddia etmektedir. Tuncer Gülensoy ise, haklı olarak bu görüşün yanlışlığına dikkat çeker (Bkz. Eren 1999: 339; Gülensoy 2007: 702-703).

TÜRKÇE 'PÜR' VE TÜREVLERİ

7. Kuyruk, kısa kuyruk, kuyruk sokumu.

Bütün bu örneklerin ışığında, Türkçede yaprak karşılığında, *yaprak* ve *pür* gibi iki kelimenin olduğunu söyleyebiliriz. Yaprak kelimesinin kullanım alanı, *pür*'e göre daha geniştir. Pür ise daha çok ağızlarda ve bazı Çağdaş Türk lehçelerinde yaşamaktadır. *Pür* kelimesinden türeyen *pürç*, *pürpürüm/pirpirim*, *pürle-*, *pürlen-*, *bürçek/pürçük/pürçük*, *bürtik* gibi pek çok kelime vardır.

Yazının başından beri yaprak anlamına gelen pür'den türediğini düşündüğümüz örnekleri sıralayarak aralarındaki bağı göstermeye çalıştık. Konuya başka bir açıdan bakarak, pür kelimesinin kökeni hususunda da fikir yürütmek mümkündür. Aynı anlama gelen *pür* ile *yaprak* kelimeleri arasında da, köken bakımından ortaklığı gözden uzak tutmamak gerekir. *Pür*'ün, *yapurgak* kelimesindeki /*ya-/ ses grubunun düşmesi sonucunda ortaya çıkmış olabileceği ihtimal dâhilindedir.

Yapurgak, "örtmek, kapamak" anlamına gelen muhtemel bir *ya- kökünden türemiştir. Aynı kökten türeyen *yapmak*, *yapçu-*, *yapul-*, *yapur-*, *yapurt-*, *yapuşmak*, *yapşurmak*, *yapşun-*, *yapuşgak* ve *yapağı* gibi "örtmek, kapamak" temel anlamına gelen kelimelerin varlığı bilinmektedir (Kaşgarlı Mahmud, 1941: 51; Arat 1979: 523). Ayrıca, ağızlarda, *yapurtmak* fiilinin yanı sıra, "*kulak ardi etmek*" anlamında *kulak yapurtmak* deyiimi de vardır. Kısaca söylemek gerekirse, *pur*'un *yapurgak* kelimesindeki ilk iki sesin düşmesiyle meydana geldiği görüşü, üzerinde durmaya değer bir konudur.

KAYNAKLAR

- ARAT, Reşid Rahmeti (1979). *Kutadgu Bilig III İndeks*, (Hazırlayanlar: Eraslan, Kemal-Sertkaya, Osman F.-Yüce, Nuri,] İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay.
- AYVERDİ, İlhan (2006). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük I*, İkinci basım, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- EREN, Hasan (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara.
- ERGİN, Muharrem (1997). *Dede Korkut Kitabı I*, 4. basım, Ankara: TDK Yay.
- GÜLENSOY, Tuncer (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü II*, Ankara: TDK Yay.
- GÜRSOY-NASKALİ, Emine vd. (2007). *Hakasça-Türkçe Sözlük*, Ankara: TDK Yay.
- İNAN, Abdülkadir (1968). "Epepe ve Hurafe Motiflerinin Önemi", *Makaleler-İncelemeler*, Ankara: TTK Yay.
- KAŞGARLI MAHMUD (1939). *Divanü Lugati't-Türk I*, (çeviren: Besim Atalay), Ankara: TDK Yayınları.
-, (1940). *Divanü Lugati't-Türk II*, (çeviren: Besim Atalay), Ankara: TDK Yayınları.
-, (1941). *Divanü Lugati't-Türk III*, (çeviren: Besim Atalay), Ankara: TDK Yayınları,
- ПЕКАРСКИЙ, Е. К. (1896). *Словар Якутского Языка II*, С.Петербург.

Fatma ÖZKAN

- RYUMİNA-SIRKAŞEVA, L.T.-KUÇIĞAŞEVA, N. A. (2000), *Teleüt Ağzı Sözlüğü*, (Çev. Akalın, Şükrü Haluk- Turgunbayev, Caştegin), Ankara: TDK Yay.
- СЕВОРТЯН, Э. В. (1978). *Этимологическая Словар Тюркских Языков, Общетюркские и межтюркские Основы на букбу “Б”.*, Москва.
- Tarama Sözlüğü IV*, (1969), Ankara: TDK Yay.; *V*, (1971), Ankara: TDK Yay. [TS]
- Tatar Tеленең Аңлатмалы Сузлеге I*, (1977), Казан: Татарстан Китап Нәщрияты.
- TEKİN, Talat vd. (1995), *Türkmence-Türkçe Sözlük*, Ankara: Simurg Yay.
- Türkçe Sözlük*, (2011), 11. basım, Ankara: TDK Yay.
- Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü IX*, (1993), 2. basım, Ankara: TDK Yay. [DS]